

bathelyi Ujság 1900, št. 16, 9. — 29. Zadnja številka v letnici (1471) je 3. Ni gotovo, da bi okrajšane besede pomenile: »templum Sancti Nicolai«, kot poroča Ivanóci. — 30. Visitatio canonica 1756, str. 1085. — 31. Slepec, n. d., Marijin list 1910, 117; 1911, 305. — 32. Vis. can. 1756, 1085; Slepec, n. d., Marijin list 1910, 118. — 33. Vis. can. 1698, 741—742. — 34. Vis. can. 1756, str. 1084, 1079. — 35. Fr. Stele, n. d., zbornik Slovenska krajina, 23—24. — 36. Slepec, n. d., Marijin list 1910, 118. — 37. Fr. Stele, n. d., zbornik Slovenska krajina, 23—24; M. Zadnikar, Umetnostni spomeniki v Pomurju, Murska Sobota 1960, 68, 70. — 38. Wenzel, Codex dipl. Arp. cont., X, 250. — 39. Inventarium ecclesiae et parochiae Murai Szombathiensis Dioecesis Sabariensis 1^a Aprilis 1859 confectum, Župnijski arhiv v M. Soboti. — 40. Inventarium ecclesiae et parochiae Muraszombatiensis Dioecesis Sabariensis... anno

1880 confectum, Župnijski arhiv v M. Soboti. — 41. Prim. Schematismus... dioecesis Sabariensis 1859, 84; 1882, 85; 1914, 96. — 42. Vis. can. 1698, 741. — 43. Ivan Zelko, Murska Sobota, Kronika 1962, št. 1. — 44. M. Zadnikar, Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1959, 273. — 45. Fr. Stele, n. d., zbornik Slovenska krajina, 24. — 46. M. Zadnikar, Umetnostni spomeniki v Pomurju, 68. — 47. in 48. M. Zadnikar, Romanska arhitektura v Prekmurju, Kronika, II, 182. — 49. Vis. can. 1698, 742. — 50. M. Zadnikar, Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1959, 273—276; J. Flis, Stavbinski slogi, Ljubljana 1885, 80—81. — 51. Vis. can. 1756, 1079 do 1084; J. Slepec, n. d., Marijin list 1910, 141. — 52. Vis. can. 1756, 1096; J. Slepec, Zgod. sob. cerkvi, Marijin list 1910, 143—144. — 53. Vis. can. 1698, 757; prim. M. Zadnikar, Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1959, 289.

OB STOLETNICI »GORIŠKEGA OGLEDNIKA«

BRANKO MARUSIC

V prvi polovici januarja 1962 je preteklo sto let od izida »Goriškega oglednika«, prvega časnika na Goriškem, v katerem je našel svoje mesto tudi slovenski jezik. »Goriški oglednik« je bil dvojezičen list (italijansko-slovenski) in ga zaradi tega ne moremo imeti za prvi pravi slovenski časnik na Goriškem, poleg tega pa tudi ni izšel z namenom, da bi zagovarjal pravice goriških Slovencev. Vsekakor pa je bil njegov izid, ki je pomenil pojav slovenščine v goriškem periodičnem tisku, dovolj pomemben dogodek in vreden, da se ga tudi na tem mestu spomnimo. List je imel namen biti glasilo obeh narodnostnih skupin na Goriškem ali natančneje neki deželni, neopredeljeni in vladno usmerjeni časnik, ki pa je žal izšel le v prvi in hkrati edini številki. Dvojezičnost lista je kazal dejansko le njegov naslov, zakaj italijanščina je odločno prevladovala nad slovenščino. Pričujoči sestavek, ki bo obravnaval list »Lo speculatore Goriziano — Goriški oglednik«, naj bo nekaj, žal nepopoln donesek k zgodovini slovenskega goriškega tiska, oziroma k zgodovini in problemom okoli tega časnika.

Vse do tega prvega poskusa v letu 1862 Slovenci na Goriškem niso imeli časnika v svojem jeziku za razliko od Italijanov, pri katerih se je prvi periodični list pojavil že v XVIII. stoletju (»Gazzetta Goriziana« iz 1774. leta).¹ Tudi leto 1848, ki je nekaterim slovenskim krajem prineslo sicer kratkotrajno izdajanje časnikov, ni dalo goriškim Slovincem nobenega glasila. Zato so bili pri-

siljeni, zatekati se k osrednjemu slovenskemu listu tiste dobe — Bleiweisovim »Novicam«, v katere so prav marljivo pisali.² Vsekakor so nove razmere, ki jih je povzročil padec absolutizma, pobudile med goriškimi Slovenci misel na izdajanje časnika. To misel je prvi sprožil Fran Zakrajšek, suplent realke v Gorici, dolgoletni in marljivi sodelavec »Novic«. Odlikoval se je po svojih za tisto dobo dobrih prevodih iz klasičnih del, pošiljal pa je tudi izvirne članke »Novicam« v objavo.³ In prav tam je 1860. leta objavil dopis o narodnostnih razmerah na Goriškem, v katerem je obenem naglasil tudi potrebo po slovenskem listu v Gorici.⁴ Sam se uresničenja take namere ni lotil, pač pa so »Novice« še v istem letu objavile njegovo oznanilo, da bo za novo leto 1861 izdal publikacijo z naslovom »Vile slovenske«, za katero je zbral že veliko gradiva. Vendar pa je prosil, da bi se še kdo oglasil s kakšnim prispevkom, ki bi ga objavil v publikaciji.⁵ Do izdaje tega almanaha, če lahko to neuresničeno Zakrajškovo zamisel imenujemo, ni prišlo. Svoj namen je Zakrajšek realiziral šele čez tri leta, ko je proti koncu 1863. leta izšel njegov »Goriški letnik«,⁶ o katerem pravi Janko Bratina,⁷ da je med znanstvenimi listi ali revijami na Goriškem najstarejši pojav te vrste. Sploh se je v tem času na literarnem in časnikarskem področju med goriškimi Slovenci najbolj izkazal Zakrajšek. O njem so pisale »Novice«, da je sposoben in nadarjen rodoljub, ki se vedno bolj privaja slo-

venščini in drugim slovanskim jezikom. Svojo pesniško žilico pa je tudi že v »Novicah« večkrat pokazal.⁸

Med goriškimi Slovenci je bil v tem času Zakrajšek najprimernejši mož, ki bi lahko ustanovil, urejal in vodil neko glasilo, po katerem je bila že nekajkrat izrečena želja. Dopis iz Gorice, ki so ga »Novice« objavile leta 1861, tako postavko samo potrjuje. Dopisnik ve povedati, da se slovenski in italijanski rodoljubi v Gorici že dalj časa pripravljajo na izdajanje vsak svojega lista. Italijan Filli bo pričel, če bo le mogoče, že pred novim letom izdajati list z naslovom »Il speculatore goriziano«. List da bo na neki določeni strani objavljat tudi slovenske prispevke. Slovenski rodoljub pa, javnosti že nekoliko znani Fran Zakrajšek, je pred nedavnim razpisal vabilo za list »Lipa slavonska«, ki naj bi bil »zabavni (kratkočasni) in podučni list«. Izdajanje tega lista pa mu je nekaj prijateljev odsvetovalo, vendar pa je kljub temu na pričakovati, da bi tudi Zakrajšek utegnil okoli novega leta izdati kak slovenski časnik. Zakrajškov namen je bil, da bi ljudstvo podučeval o domačih dogodkih v domačem jeziku. Na koncu članka dopisnik še privoščiči, da bi tudi oblasti imele do tega trdno voljo in srčnost.⁹ Vesti, ki so jih prinesle »Novice«, so silno zanimive pred-

vsem zaradi pobude za izdajanje časnika, ki je prihajala od slovenske in italijanske strani. Posebno namen Italijana Fillija je bil dokaj svojevrsten, vendar spriči tedanjih trenutnih razmer še dovolj razumljiv. Nameni nameravanega Zakrajškovega lista so bili očitni: izdajati zanimiv in za domače ljudstvo razumljiv list brez vsakih večjih ali celo brez političnih in podobnih koncepcij. O tem, ali je prišlo do uresničenja obeh zamisli, pa naj spregovore spet »Novice«.

V svoji drugi številki v letu 1862¹⁰ so »Novice« sporočale, da Zakrajšek zaradi tiskarskih in založniških okoliščin ne bo izdal nobenega časnika, kot se je v lanskem letu pisalo. Tri dni nato, ko je bila javnost s to novico seznanjena, pa je v Gorici izšel list, ki so ga »Novice« v prejšnjem letu prav tako naznanile, le da je bil plod zamisli Italijana Fillija — dvojezični »Lo speculatore Goriziano — Goriški oglednik«. V naslednjem podajamo opis tega lista z delno objavo vsebine njegovega slovenskega dela. Popisan je izvod »Goriškega oglednika«, ki ga hrani Knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani in ki je v obsegu današnjega slovenskega ozemlja prav gotovo dragocen unikat.

Glava (naslovni del) časnika se glasi:

Anno I. N. 1.
Gorizia, Sabato 11 Gennajo 1862

LO SPECULATORE GORIZIANO
GORISKI OGLEDNIK

Ozadje obema naslovoma tvori slika, ki na levi polovici kaže gore in gozdove, na desni pa goriški grad, vinograde in morje z ladjami. Iz teh delov izhajata roki, ki se stikata, nad njima pa je grb poknežene grofije goriško-gradiščanske. Ozadje temu tvori sonce, ki bohotno razpošilja svoje žarke na oba dela naslovne podobe. Sledi na levi strani prve strani italijanski tekst, na desni pa slovenski, ki je po svoji vsebini podoben levemu italijanskemu. Glasi se:

»Izhaja vsako saboto in velja:

v Gorici za polleta gold. 2.— pošiljan po pošti za polleta gold. 2.50; v Gorici za celo leto gold. 4.— pošiljan po pošti za celo leto gold. 4.60; posamezni listi 10 kr.

Kdor želi kako oznanilo v oglednik dati, plača za vsako verzico 12 kr. Za natis pa še posebej 30 kr. za kolek ali stempel plačati. Naročnina naj se pošilja v frankiranih pisnih vrednikom.«

Sledi nato še italijanski tekst, pod njim pa je slovenski napis, ki je skrajšan prevod (ali pa je originalen tekst) italijanskega:

»Prosimo vse domoljubne prepoved nas o kahoršnimi koli kriznimi dopisi podpirati.«

Levo polovico prve strani zavzema nato v celoti italijanski članek »Programma«, desno pa slovenski:

»Povabilo in prošnja.

Bivši goriški okrajski, sedajna samozakonska kronovina, ki tudi svoj deželni zbor ima, obstoji iz dveh pokneženih grofij goriške in gradiškanske, iz zemljiša terziškega in iz posestva oglejskega, ter meji proti jugu z morjem, proti severju s Predilom, Babjem Zobom in velikanskem Triglavom.

Ne le samo naši domorodci, ki so se kdaj po svetu ozirali, temuč tudi ptujci, ki nas obiskujejo, so v tem enake misli, da je naša kronovina, kar tiče lego, ugodno zračje, raznost in obilnost izvrstnih obrodkov, mične razglede na vse strani, ki se vživajo na verhih toliko visokih gor, razne navade in šege in jezike državljanzov, ena nar lepših in mikavnih, če ne nar lepše in nar bolj mikavna izmed vseh avstrijskega cesarstva. Pač bi glede na te izvrstnosti kdo misliti znal, da ne bi bilo mogoče, da ne bi njeno ljudstvo premožno in toraj popolnoma srečno bilo. Ali če sploh govorimo, taka vender le ni! — Naj se že tudi ta država ponaša z nar rodovitnejšem in lepšem poljem, gospodari le vender pri čuda njenih posestnikov zgol ljuha revšina. Med tem da planjave preprežejo gladke ceste, nimajo hribate stranke; ako ravno vse pisane vasi, družih zveznih potov, kot redke stezice, da bi rekli komaj za divjo kozlovino in pa toliko manj še za ljudi, ki brez velike težave in brez očitne smertne nevarnosti po njih tavati ne zamorejo.

Kakšna pa je li tude odreja mladosti v nekterih krajih? Prevzamejo jo ali postarani ljudje, ali je sama sebi izročena, ali jo pa tudi sem tertje oskerbuje tak učenik — ali prav zaprav mojster zkaza — ti mu sicer toliko ne manjka blage volje, ko pa neogibno potrebnih pripomočkov za omikanje sebe samega, in ki ga tare tužna skerb za vsakdanski kruh. —

Presvetli cesar so nam ustavo podeliti blagovolili, in tako je tudi naša dolžnost si prizadeti z vkupnimi močmi omenjene napake malo po malo pa popolnoma poravnati. Eden posebno k temu potreben pripomoček je izdajba od oseb svobodnih misel izdelanega časnika. Pod to svobodo pa ne zapadejo prešernost, nepristojnost in pa nesramnost, ampak le samo krepko zverševanje božjih zapovd in pa človeških postav ako so te poslednje sprevidene in pravične in če od razumnih in neobremenih mož izvirajo. Zato bo pa ta naš časnik le samo tisto obsegel, kar domorodcom naše kronovine, naj si bodo

že kakoršnega koli stanu in pa narodnosti, v prid in pa v korist priti zamore; ob kratkem on ne bo le na doslejne napake in neprilicnosti kazal, temuč tudi ob enem tem pristojne priroke omenjal. Vrednik in pomagaveci bodo si vkljub pisanemu gledanju in pa navadnemu bevskanju sebičnih protivnikov vsi prizadevali dobrohotnosti, zadovoljnosti in podpore prečastitih domoljubov vredni biti.

Glede na to razlago smo toraj sklenili enkrat na teden, to je vsako saboto list z napisom »Goriški Oglednik« z dvojno stranko, namreč s slovensko in italijansko na svetlo dati.

Pa odkritoserčno rečeno, pomankuje nam še nekoliko potrebnih pripomočkov za pričetik tega dela in za tega voljo se obnememo s tem k vsem domoljubom sploh in posebno pa še k tistem, ki prebivajo na romantiških gorah naše kronovine, ter jih serčno prosimo, da bi blagovili, nas tako moralno, kakor tudi materialno podpirali, ti z dopisami za naš list, drugi s kako bistno podporo, saj vsakdo dobro ve, da pri nar boljši volji — brez dnara — se kaj koristnega na svetu osnovati neda. Brez dnara ponovimo, ki je v roki modrega prav tako vir blagoslova, kot v uni hudobnega zgol družbeni strova in nesreča. Se ober-

... di questo spunto fuori, e di accendere nelle spesse brucie ...
... di questo spunto fuori, e di accendere nelle spesse brucie ...
... di questo spunto fuori, e di accendere nelle spesse brucie ...
... di questo spunto fuori, e di accendere nelle spesse brucie ...

Il giornale della Provincia di Gorizia

... di questo spunto fuori, e di accendere nelle spesse brucie ...
... di questo spunto fuori, e di accendere nelle spesse brucie ...
... di questo spunto fuori, e di accendere nelle spesse brucie ...
... di questo spunto fuori, e di accendere nelle spesse brucie ...

... di questo spunto fuori, e di accendere nelle spesse brucie ...
... di questo spunto fuori, e di accendere nelle spesse brucie ...
... di questo spunto fuori, e di accendere nelle spesse brucie ...
... di questo spunto fuori, e di accendere nelle spesse brucie ...

nemo, rečemo še enkrat, posebno k tistem slovenskem gorjanom, ki so nas, ko smo jih objiskali serčno in priljubno sprejemali in nas s tem prepričali, da so možje, katerih duri, serca in pa mošnice zmiraj odperle so, kadar pride kdor v vinerja poprosit v blagor in čast države, ktera ker nar lepših ena, samo ta cil in konec imeti more, doma premožna in srečna in od zunaj čislana sloveti.

V Gorici 8. januarja 1862.«

Tak je torej slovenski uvodnik, ki se končuje na drugi strani tega štiri strani obsegajočega lista. Sloveščina je dokaj okorna, kljub temu pa je mogoče trditi, da ga je napisal Slovenec, ki pa se tudi zaradi nepristranskega značaja lista ni hotel tu pokazati kot zelo navdušen narodnjak. Uvodnik ne potrebuje širše razlage, saj so v njem nameni lista dovolj jasno izraženi, prošnja za materialno pomoč časniku pa zelo odkritosrčno argumentirana. Nejasnost je morda v tem, da avtor uvodnika ni pojasnil, ali ima samo prebivavce goriških gora za Slovence, ali pa so ti »gorjani« le njihov del. Če bi obveljal prvi primer, bi bilo potem odveč vsako govorenje o nepristranosti »Goriškega oglednika«.

Uvodniku sledi na drugi strani (desna polovica) še Cegnarjeva pesem »O posvečevanju Prešernovega spominka«, ki je znana in zato njen ponatis na tem mestu ni potreben.

Objavo pesmi spremlja v oklepaju še komentar v italijanščini, ki pravi, da je bila pesem vzeta z dovoljenjem avtorja gospoda Cegnarja iz zbirke njegovih pesmi, tiskanih v Celovcu 1860. leta.¹¹ Ponatis je dobeseden, razen manjših napak, ki gredo pa gotovo na rovaš tiskarskega škrata. Cegnarjeva pesem je tudi zadnji slovenski tekst, ki ga »Goriški oglednik« prinaša. Zanimivo bi bilo poznati razloge, ki so vodili izdajatelja izroma urednika, da se je odločil za ta Cegnarjev, ne prav posebno uspeli pesniški proizvod.

Vse druge strani časnika izpolnjujejo teksti v italijanščini. Kot omenjeno, je bil na prvi strani objavljen italijanski uvodnik »Programma« vzporedno s slovenskim. Nadaljuje se na naslednji, drugi strani, na kateri je še objavljen prispevek o vzgajanju nove vrste sviloprejke ter o njenem hranjenju. Italijanski uvodnik je daljši od slovenskega, prikrojen je seveda za italijanske razmere. Na drugi strani je objavljen še en prispevek o sviloprejki (nadaljuje se na tretji strani), članek naj bi se končal v eni izmed prihodnjih števil »Goriškega oglednika«. Tretja stran prinaša rubriko domačih novic ter članek »Pensieri sull'Educazione d'oggi« (Misli o današnji vzgoji), ki se nadaljuje še na naslednji, zadnji strani ter naj bi se tako kot članek o sviloprejki, nadaljuje v eni izmed prihodnjih števil. Zadnja stran je namenjena raznim oglasom in podobnemu. Tako prinaša poročilo o izžrebanih loterijskih številkah, denarni tečaj, tržno poročilo ter cene vina, seznam umrlih v Gorici pa najavlja za prihodnjo številko. Sledita nato oglasa neke zavarovalne družbe iz Pešte ter knjigarnarja Carla Soharja, ki oglašja, da ima v prodaji knjigo misijskih pridiv v slovenskem jeziku Fillippa Caffona. Čemu je bilo treba slovensko knjigo oglasiti v italijanskem jeziku in pri tem popačiti ime avtorja te knjige Jakoba Filipa Kaffola? Oglas se nanaša na prvo od dveh knjig Kaf-folovih pridiv »Večna resnica v pogovorih za ljudske misione po slovenskih deželah«, ki je izšla v Gorici 1861. leta.¹² Prav na koncu zadnje strani je zabeleženo ime odgovornega urednika časnika Giov. Fillija ter naslov tiskarne, v kateri se je ta številka tiskala: Tipografia del Lloyd Austriaco. Vsi v »Goriškem ogledniku« objavljeni članki so razen Cegnarjeve pesmi anonimni. Ob koncu je treba navesti še bibliografski popis časnika, povzet po Plesničarju,¹³ ki se samo v nekaterih malenkostih razlikuje od Šle-

Caro di sapere una gran parte...
Una lettera particolare con...
Le sue, pretese e adunanze...
Una lettera particolare con...
Le sue, pretese e adunanze...

Cose locali e della provincia.

La spettacolo...
L'opinione...
L'opinione...
L'opinione...

...e l'opinione...
...e l'opinione...
...e l'opinione...

Pensieri sull'Educazione d'oggi.

L'opinione...
L'opinione...
L'opinione...

...e l'opinione...
...e l'opinione...
...e l'opinione...

...e l'opinione...
...e l'opinione...
...e l'opinione...

bliografskemu popisu primorskega časopisja je dodan tudi pregled zgodovinskega razvoja in pomena primorskih periodik, tu se »Oglednik« niti z besedico ne omenja. Tudi italijanski pregledi goriškega časopisja ne govore nič o »Goriškem ogledniku«. J. Pisani piše v članku o goriškem tisku od 1800. leta pa do današnjih dni,²² da so se Slovenci na Goriškem zadržali vse do leta 1866 dokaj mirno, priznavajoč Italijanom njih kulturno nadvlado. Potem da so se v zvezi z novim položajem, ki so ga dogodki tega leta povzročili, dvignili z »Domovino«. Ta je bila prvo politično glasilo goriških Slovencev, vendar ne tako močno in silovito, kot v letu 1871 postavljena Lavričeva »Soča«, ki ji še danes dajejo primat te vrste.²³

Ob koncu je treba nakazati še nerešen problem v zvezi z »Oglednikom«: odnos Italijanov do tega dvojezičnega poskusa. Goriški Italijani v 50. in 60. letih preteklega stoletja niso imeli nobenega svojega lista. Z letom 1851 je prenehal izhajati Favettijev »Giornale di Gorizia« in vse do 1871, ko je pričel izhajati »L'Isonzo«, ni bilo nobenega italijanskega časnika, izvzemši mesečnika, ki ga je izdajala Kmetijska družba v Gorici (Società agraria di Gorizia). »L'Isonzo« je pričel izhajati istega leta, toda več kot pol leta kasneje od svojega slovenskega soimennjaka, liberalne »Soče«.²⁴ Po vsej verjetnosti so tudi Italijani odklonili neuspeli Fillijev zametek, zlasti še zato, ker je v letu 1862 pričela goriška Kmetijska družba izdajati svoje mesečno glasilo v italijanščini (»Atti e memorie dell' i. r. Società agraria in Gorizia«). Mesečnik je bil gospodarskega značaja, prikrojen za potrebe družbe. Z izdajo »Umnega gospodarja« v naslednjem letu pa se je Kmetijska družba oddolžila tudi Slovincem. »Umni gospodar« je bil prvi pravi izključno slovenski list na Goriškem in je poleg gospodarskih prinašal tudi politične zadeve, zaradi katerih je bil po triletnem izhajanju prisiljen utihniti in je svojo tovrstno dejavnost prepustil »Domovini«, ki je kot prvi politični list goriških Slovencev izšla 5. januarja 1867. leta. »Domovina« je pričela

tisto svojevrstno in pomembno dobo slovenskega političnega časnikarstva na Goriškem, ki je svoj višek dosegla v letih pred prvo svetovno vojno.

OPOMBE

1. O goriškem tisku v 18. stoletju glej G. Manzini: *L'arte della stampa a Gorizia nel secolo XVIII*, Studi Goriziani, XIV, 1953, str. 85—106.
2. J. Bratina, *Goriško slovensko časopisje*, Čas, IX, 1915, str. 341.
3. A. Gabršček, *Goriški Slovenci*, I, Lj. 1932, str. 43.
4. »Novice«, št. 13, 28. III. 1860, str. 101—102.
5. »Novice«, št. 23, 6. VI. 1860, str. 182—183.
6. »Umni gospodar«, št. 5, november 1865; P. Plesničar, *Narod naš dokaze hrani*, Lj. 1940, enota 96, str. 18.
7. Glej opombo 2, str. 343.
8. »Novice«, št. 25, 20. VI. 1860, str. 199.
9. »Novice«, št. 46, 13. XI. 1861, str. 379.
10. »Novice«, št. 2, 8. I. 1862, str. 14.
11. Pesmi, zložil France Cegnar. V Celovcu 1860, str. 60-61.
12. SBL, 5. zvezek, Lj. 1928, str. 421; Plesničar, n. d., enota 83, str. 27.
13. Plesničar, n. d., enota 84, str. 17.
14. J. Šlebinger, *Slovenski časniki in časopisi*, enota 36, str. 11, v publikaciji *Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937*, Lj. 1937.
15. »Novice«, št. 4, 22. I. 1862, str. 27.
16. Gabršček, n. d., str. 63.
17. »Novice«, št. 10, 5. III. 1862, str. 76.
18. Goriški memento, Čas, 1921, XV, str. 59—87.
19. Gabršček, n. d., str. 63.
20. »Novice«, št. 3, 21. I. 1863, str. 20.
21. M. Šalamun, *Slovensko primorsko časopisje*, str. 25—111, v publikaciji *Študijska knjižnica v Kopru 1951—1961*, Koper 1961.
22. *La stampa a Gorizia dal 1800 ai giorni nostri*, Studi Goriziani, XIX, 1956, str. 39—49.
23. A. Rejec, *Prvi slovenski goriški list*, *Jadranski koledar 1961*, str. 174—177.
24. O italijanskem goriškem tisku glej poleg že navedenega: Bardusco: *Centocinquant'anni di stampa periodica a Gorizia*, str. 19—21, v publikaciji *Donge l'Isuz, Gorizia 1959*; Casasola: *Il giornalismo Goriziano tra le due Redenzioni*, str. 23—24, prav tam; *Gorizia, la regina dell'Isonzo: l'arte della stampa a Gorizia*, Gorizia 1951; G. Paternolli: *L'arte della stampa a Gorizia*, v publikaciji *Quinto centenario di G. Gutenberg, Gorizia 1900*; *La famiglia Paternolli nella stampa e nel giornalismo dal 1837 al 1886*, Gorizia 1886; *Un secolo di attività dello stabilimento tipografico Paternolli: 1837—1937*, Gorizia 1937.